MORGENDIENST

zondag 20 september 2026, 17e zondag na Pinksteren (Erev Jom Kippoer)
Stefanuskerk, Westerbork
voorganger: ds. Marien Grashoff

Welkom
Moment van stilte

DE AANROEPING

Aanvangslied : *Psalm* 103: 1
Groet
Zingen : *Psalm* 103: 3
Gebed voor de wereld

[1]Zoals Christus dichtbij ons is,
zo woont u, o God, in ieder van ons
en niet in een huis van hout en steen.
Ons innerlijk hebt u vernieuwd;
wíj zijn uw tempel,
lichaam van Christus.
Al vallen de muren en vervalt de kerk,
wij zijn uw woonplaats;
u woont in onze adem,
in onze handen en voeten;
het zijn ònze ogen
waarmee u, in mededogen,
omziet naar de wereld.
Wij danken u voor deze pleisterplaats,
voor richting, ruimte en rust.
Maar wij bidden u:
breng ons steeds weer naar buiten,
naar de kruispunten en brandhaarden
van onze wereld,
waar mensen elkaar
het licht in de ogen niet gunnen
en volkeren elkaar
naar het leven staan.
Want ten dienste van deze opdracht
– te wandelen als kinderen van het licht
en uw getuigen in de wereld te zijn –
is dit huis van hout en steen gebouwd.
Zo bidden wij in Jezus' naam.
Amen.

Glorialied : *Lied* 867

[1] Gebed voor vrijdagmorgen, uit de 'Leaving Service', *Iona Abbey Worship Book* (2017) p. 86 – vertaling iets aangepast.

DE DIENST VAN HET WOORD

Gebed van de zondag
Lezing uit het Oude Testament : Jona 3,6-4,11[2]
Zingen : *Lied* 858: 1, 2
Lezing uit het Nieuwe Testament : Matteüs 18,21-35[3]
Acclamatie *(gesproken)*[4]

Voor uw Woord in de Schriften,
voor uw Woord in ons midden,
voor uw Woord in ons hart,
DANKEN WIJ U, GOD.

Zingen : *Lied* 858: 3, 4

Preek

Deze zondag in de kerk valt samen met de avond van *Jom Kippoer*, Grote Verzoendag, in de synagoge. En daarom gaat deze preek over een onderwerp waar wij – ikzelf zeker inbegrepen – meestal omheen zeilen: verzoening. Een woord dat een klank kan hebben van droge dogmatiek tot aan roze romantiek.

De lezing uit Jona past hier uitstekend bij. En de Evangelielezing die vorige week op het leesrooster stond eveneens. U hoort dus nu misschien twee keer preken over verzoening, maar dat kan nooit kwaad.

–

Laat ik beginnen bij een paar misverstanden.

Bij verzoening denken wij al snel aan het vereffenen van een schuld. Zo zegt de orthodoxe leer het immers? De catechismus vraagt het zich af:[5]

> “Aangezien wij dan naar het rechtvaardig oordeel Gods tijdelijke en eeuwige straf verdiend hebben, is er enig middel, waardoor wij deze straf zouden kunnen ontgaan en wederom tot genade komen?”

---

[2] *Herziene Statenvertaling* (2017), hier en hier – iets bewerkt. Het *Oecumenisch Leesrooster* laat deze lezing voor deze zondag beginnen bij vers 10.

[3] *NBV21* (2024) – iets bewerkt. Het *Oecumenisch leesrooster* heeft deze lezing voor de zondag hiervoor. Maar precies deze zondag is het de avond van *Jom Kippoer*, Grote Verzoendag, en het gedeelte uit Matteüs past uitstekend bij het slot van Jona. Dus lees ik dit vanmorgen.

[4] Na de lezingen gebruik ik altijd een gesproken acclamatie die ik heb meegenomen van Iona. Een korte uitleg daarbij. Gods Woord vinden wij in de bijbel – *de Schriften* – maar evengoed in onze gezamenlijke uitleg daarvan – *ons midden* – en hopelijk vooral in wat we zelf denken, ervaren en doen – *ons hart*. Dat verbindt ons tevens met de Joodse traditie die naast de *geschreven Torah* – de letterlijke tekst – evenveel waarde toekent aan de *gesproken Torah* – de uitleg in Talmoed en commentaren – en aan het *persoonlijk leren* daaruit – de wekelijkse lezingen.

[5] *Heidelbergse Catechismus* (1563), Zondag 5, Vraag 12. De hele vraag plus het antwoord staan in Zondag 5-6, Vraag 12-19.

En de geloofsbelijdenis stelt bij wijze van antwoord vast dat Jezus:[6]

> "…zichzelf in onzen naam voor zijn Vader gesteld heeft, om zijn toorn te stillen met volle genoegdoening, zichzelf opofferende aan het hout des kruises, en vergietende zijn dierbaar bloed tot reiniging onzer zonden."

Dat staat hoorbaar en bijna zichtbaar in graniet gebeiteld en er valt niets op af te dingen – zo lijkt het. En misschien is het precies daarom dat wij het onderwerp liever vermijden.

Achter de redenatie van catechismus en geloofsbelijdenis over 'genoegdoening' schuilt een soort rekensom.[7] Die gaat als volgt.

> Door de zondeval van Adam en Eva in het paradijs wordt ieder mens na hen geboren met een 'verdorven natuur' en derhalve 'ganselijk onbekwaam tot enig goed en geneigd tot alle kwaad'.[8] Sinds kerkvader Augustinus zich erover boog heet dat 'erfzonde'. Dat maakt dat ieder mens schuldig is tegenover God en straf verdient. Die schuld is zelfs zo groot dat geen mens die ooit zou kunnen voldoen. Maar omdat Christus zoon van God is, kan hij dat wel – en dat dan 'eens-en-voor-al' – maar alleen voor ieder die waarlijk gelooft.[9] Er zitten nog wel wat nuances in het verhaal, maar zo is in principe de redenatie.

Heel veel mensen struikelen over het beeld van een toornige, straffende en wrekende God en over de kennelijke noodzaak van het vergieten van onschuldig bloed. En ze struikelen echt niet alleen omdat dat in onze 'beschaafde wereld' zo wreed en ongepast lijkt. Nee, het zit dieper. Het valt gewoon niet te rijmen met de bijbelse God van liefde en genade of met het bijbelse oerprincipe dat alle leven door God gewenst en geschapen is en dus beschermd moet worden.

---

6 *Nederlandse Geloofsbelijdenis* (1561), Artikel 21.

7 Deze zogeheten *satisfactio*, of voldoeningsleer, wordt op naam van Anselmus van Canterbury (1033-1109) gezet, wat formeel klopt maar niet helemaal eerlijk is. Anselmus zocht naar een redelijke uitleg van het mysterie van de kruisdood en de eucharistie en hij deed dat binnen de culturele context van een feodale samenleving. Jezus' kruisdood is bij Anselmus een offer uit vrije wil (waarmee de erfzonde is 'voldaan'), maar in de wekelijkse herhaling van het misoffer wordt de gelovige voortdurend opgeroepen tot biecht, boete en bekering om te kunnen worden opgenomen in het heilswerk van Christus. Het beeld dat je van die 'vertoornde God' voor ogen moet houden is dat van een feodale koning die beledigd wordt door een eenvoudige boer. Voor wie er alles van wil weten: Arnold Angenendt, *Offertorium*. Das mittelalterliche Meßopfer (Münster: Aschendorff, 2013). Maar de reformatoren hebben, binnen hun burgerlijke culturele context, de denkoefening van Anselmus in feite versmald tot een een boekhoudkundige balans. Hun nadruk lag op het 'eens-en-voor-al' (Romeinen 6,10) van Christus' kruisdood, zodat verzoening via biecht-boete-misoffer niet meer nodig was. De 'rechtvaardigheid' van de kruisdood werd zo losgekoppeld van de 'barmhartigheid' van het misoffer, waardoor God nog sterker een wrekende God werd en de mens nog meer ging denken vanuit schuld en straf. De boekhoudkundige balans klopte wel, maar de balans tussen Gods rechtvaardigheid en barmhartigheid werd zo ontregeld. De 'barmhartigheid' bleef in feite alleen over voor de ware gelovigen. En waar in de bijbel Gods rechtvaardigheid en barmhartigheid altijd een tweeëenheid vormen, werden ze hier tegen elkaar uitgespeeld door God òf rechtvaardig òf barmhartig te laten zijn. Zie bv. *Heidelbergse Catechismus*, Vraag 11 en Vraag 21. Is allemaal al hoog en breed uitgelegd door Herman Wiersinga, *De verzoening in de theologische diskussie* (Kampen: Kok, 1971) – maar daar durfde de gereformeerde synode toen ook al niet de vingers aan te branden… Lees de toegankelijke versie: *Verzoening als verandering*. Een gegeven voor menselijk handelen (Baarn: Bosch & Keuning, 1972) – nog steeds tweedehands te vinden.

8 *Heidelbergse Catechismus*, Zondag 3-4.

9 *Heidelbergse Catechismus*, Zondag 7.

Laten we dat dan ook maar niet proberen door een paar theologische salto mortales te maken.

(Eerlijk gezegd moeten de belijdenisgeschriften zelf nog een hele toer uithalen om dat allemaal weer enigszins recht te breien – maar dat laat ik verder rusten.)

Dat we het beeld van een straffende God niet kunnen rijmen en daarom loslaten, heeft helaas niet zelden tot gevolg dat we ook het hele idee van verzoening maar laten gaan. Het gaat er toch immers niet om dat mijn ziel in de hemel komt, want het gaat juist om de nieuwe hemel en de nieuwe aarde? Zeker, maar juist dan is verzoening broodnodig. Over de nieuwe hemel hoeven wij ons geen zorgen te maken, maar over de nieuwe aarde destemeer.

Verzoening mag dan geen pleister zijn die wonden afplakt. En simpelweg 'zand erover' roepen is al helemaal niet terecht. Verzoening betekent hard werken om een verloren balans te herstellen of verscheurde relaties te helen. Als de wereld iets nodig heeft, is het juist dat. En is dat niet precies de weg die de bijbel vanaf het paradijsverhaal ons al wijst?

Dan moet het 'voor ons' van Christus' kruisdood meer betekenen dan enkel 'in plaats van'. Het betekent eerder 'voor ons uit' en 'als voorbeeld om na te volgen'. Dat was wat Herman Wiersinga meer dan een halve eeuw geleden al schreef. Dat deed hij in verstaanbaar Nederlands en dat leverde hem woeste discussies op en ook beschadigde relaties. Maar hij baseerde zich degelijk onderbouwd op Abelardus,[10] een generatie jonger dan Anselmus, de man die de 'rekensom' bedacht.

Maar Abelardus – behalve theoloog ook schrijver van hartstochtelijke liefdesbrieven aan zijn leerlinge Heloïse – dacht een heel andere kant uit. Hij vond juist dat het voorbeeld van Christus alle navolging verdiende, opdat de mensen op deze aarde verzoend met elkaar zouden leven. Wie is verzoend door Christus, moet ook zelf serieus aan verzoening werken, vond hij.

Ik citeer een paar zinnen van Wiersinga uit het voorwoord van *Verzoening als verandering* – ze zijn nog steeds actueel:

> "Wat betekent Jezus' verzoeningspatroon voor de vervreemding die mensen met hun nááste medemensen … beleven? Of: welke relevantie heeft de … verzoeningsboodschap voor onze praktijk van strafrecht en voor de onverzoenlijke, minstens onverzoende, groepen in onze samenleving?"[11]

U hoort het: wat wij als 'individualisering' of 'polarisatie' betreuren komt vandaag niet zomaar uit de lucht vallen.

–

[10] Petrus Abelardus (1079-1142) was een zeer eigenzinnig denker, die als ketter werd veroordeeld, maar later weer in ere hersteld is. Zijn briefwisseling met Heloïse werd vooral in de Romantiek weer herontdekt en bleef beroemd tot op vandaag.

[11] Herman Wiersinga, *Verzoening als verandering* (Baarn: Bosch & Keuning, 1972) pag. 5.

Maar als verzoening niet betekent dat scheuren worden dichtgesmeerd en evenmin bedoeld is om straks in het hiernamaals veilig te landen, wat is het dan wel? Verzoening begint precies daar waar de profeet Jona afhaakt: bij het moment dat heel de stad Ninevé op slag verandert. Bij omkeer dus, *tesjoeva*.

Het grootste deel van de christelijke kerk heeft altijd de biecht in ere gehouden. De reformatie verving de persoonlijke biecht door de gezamenlijke schuldbelijdenis aan het begin van de kerkdienst. En inmiddels hebben verreweg de meeste rooms-katholieken de biechtstoel ook al decennia lang niet meer van binnen gezien, maar de biecht blijft het sacrament dat de kerk heeft afgekeken van de synagoge. Want het gaat om omkeer, *tesjoeva*.

In de kerk zijn we gewend geraakt om te spreken van ‘bekering’. En daarbij denken we dan vaak aan het voor waar aannemen van het christelijk geloof. Maar dat is een gevaarlijke versmalling van betekenis. Zoiets gebeurt tussen je oren en hooguit raakt het je hart. Maar verandert het ook je gedrag?

Het oude doopritueel uit de vroege middeleeuwen had juist die verandering van het hele leven centraal staan. Wie gedoopt werd door Willibrord, Bonifatius of Liudger moest driemaal ‘afzweren’: de duivel, de heidense goden en de heidense leefwijze. Het *Dienstboek* van de PKN heeft juist die afzweringen, in een hedendaagse vorm, weer teruggehaald in de doopliturgie voor volwassenen. Want wie zich bewust laat dopen, markeert daarmee een wezenlijke verandering in het leven.

Maar dat is niet iets dat je één keer doet en daarmee is het klaar. Er blijven in ieders leven nog zat momenten over om opnieuw te veranderen. Het betere woord is daarom: *omkeer*. Wanneer er iets verzoend moet worden – en dat is vaak genoeg noodzakelijk – begint dat altijd met omkeer. Je realiseert je dat je op de verkeerde weg zit en daarom keer je om. Zo simpel is het – maar zo simpel werkt dat niet.

(Uiteraard ligt dat bij onze kinderdoop wat anders. Daar wordt de ‘omkeer’ doorgeschoven naar de openbare geloofsbelijdenis op latere leeftijd. Maar dat laat ik hier buiten beschouwing.[12])

–

Omkeer heet in de Joodse traditie *tesjoeva*. Juist in de dagen voorafgaand aan *Jom Kippoer* hoort ieder zich ernstig af te vragen waar in het afgelopen jaar het verkeerde spoor gevolgd werd – en vooral hoe in het komend jaar die fout niet herhaald wordt. Dit jaar is er in Israël misschien wel meer zelfonderzoek nodig dan ooit. En dat levert daar dan ook zeer felle en concrete discussies op. Maar laten wij daarover niet oordelen voordat we zelf ons eigen leven kritisch onderzocht hebben.

[12] Een goed overzicht over de doop staat in Lucepedia, Weliswaar vanuit rooms-katholiek perspectief, maar afgezien van de kerkelijke hiërarchie denkt de protestantse theologie niet veel anders. Karl Barth was uiteindelijk ook tegenstander van de kinderdoop. Het *Dienstboek II* van de PKN staat online, met hier het deel over doop en belijdenis.

Volgens Maimonides[13] heeft *tesjoeva* drie kernelementen. Ten eerste moet je hardop opbiechten wat je fout deed en dat doe je rechtstreeks tegenover wie het betreft. Ten tweede beloof je dat niet weer te doen. En ten derde – het belangrijkste – laat je zien dat je in een vergelijkbare situatie inderdaad niet dezelfde fout maakt. Jonathan Sacks legt het uit aan de hand van het verhaal van Jozef en zijn broers.[14]

En dat is precies wat er gebeurt in Ninevé: omkeer, *tesjoeva*. Het wordt uitvoerig verteld en de trappen worden van bovenaf schoongeveegd. Eerst de koning en de rijksgroten, daarna alle inwoners: zij bekennen hardop hun zonden en doen boete. Zelfs de dieren worden er bij ingeschakeld. Maar uitgerekend de enige officiële vrome in het verhaal, de profeet Jona, ziet die *tesjoeva* compleet over het hoofd en wordt boos omdat de goddelijke wraakactie waarop hij zo verlekkerd zat te wachten uitblijft.

Maar zijn God, van wie hij notabene wéét dat die *genadig en barmhartig* is, denkt zelfs om *het vee*. God zelf *krijgt berouw*, alsof *tesjoeva* zelfs voor God zou gelden. Genade en barmhartigheid zijn kennelijk grenzeloos. En zo verzoent God het kwaad waarvan die boze stad Ninevé zich afkeert.

Is verzoening mogelijk? Jazeker, want zelfs de blinde heidenen zijn ertoe in staat. Ik ken geen boek buiten de bijbel waar de eigen vroomheid zo grondig onder kritiek geplaatst wordt als in het geval van Jona.

–

Als Jezus zijn leerlingen voorhoudt dat ze *zeventig maal zevenmaal* een ander moeten vergeven, trekt hij dus deze profetische traditie binnen zijn eigen situatie. Want vergeven is de keerzijde van omkeer.

Wie kwaad doet en de verkeerde weg inslaat, moet omkeren, *tesjoeva* doen. In oude kerktaal: die moet biechten. Maar pas wanneer die derde stap werkelijk gezet is en de boosdoener niet nogmaals in dezelfde fout gaat, pas dan is omkeer voltooid. Je bent er niet met een weesgegroetje, of met het zoveelste excuus waarmee wereldlijke en kerkelijke overheden tegenwoordig steeds strooien.

Maar als die stap daadwerkelijk is gezet, moeten anderen ook vergeven. Wat er aan kwaad is aangericht, kan wellicht maar gedeeltelijk hersteld worden, maar blijven steken in wrok en schuld barricadeert de weg naar de toekomst. Jezus is er bepaald niet zuinig mee – en daarmee vraagt hij heel veel van ons.

Petrus wil een aantal weten. Hij wil een rekensom kunnen maken. Maar Jezus blaast elke rekensom vierkant weg. Zeven is het getal van de week, de maat van het mensenwerk. Petrus

[13] Maimonides (1138-1204) – *Mosje ben Maimon* in zijn eigen Hebreeuws of *Moesa ibn Maimon* in het Arabisch van Egypte waar hij asiel kreeg nadat hij als Jood uit Spanje was verbannen – was arts, maar vooral een van de grootste Talmoedgeleerden uit de middeleeuwen.

[14] Zie Jonathan Sacks, *Genesis*. Boek van het begin (Middelburg: Skandalon, 2020) pag. 261-268, met de drie kernelementen uitgelegd op pag. 264v.

wil graag de grens weten van wat hij moet doen. Jezus vermenigvuldigt het onmiddellijk met zeventig, het bijbelse getal van alle volken en al hun talen.[15]

De gelijkenis vertelt wat het resultaat is als je perse wilt blijven tellen. De eerste dienaar houdt zich aan de cijfers en er staat nog een schuld uit. Die moet verrekend worden anders klopt zijn boekhouding niet. Schuld is schuld, nietwaar? Juridisch klopt het, maar zo werkt vergeving niet en zo zal er zeker nooit verzoening komen. Zijn koude rekensom kaatst ijskoud terug en nu moet hij eerst zelf alles afbetalen.

–

Maar nu wij. Want *zeventigmaal maal zevenmaal* vergeven is toch wel wat veel gevraagd? Jazeker, wanneer je het opvat als een getal in een boekhouding. Of als een juridische regel die stipt nageleefd moet worden en anders straf oplevert. Ik zei al: verzoenen is hard werken.

Er zijn zeker onvergeeflijke kwade daden. Ik hoef geen voorbeelden te geven, want die heeft iedereen vanzelf zo wel voor ogen. Je kunt een ander nooit of te nimmer verplichten tot vergeving. Dan maken we er een juridische regel van.

Durf eerst in de spiegel te kijken. Zijn wijzelf niet in staat om ook de vreselijkste fouten te maken en echt kwaad te doen? Zijn wij beter dan de gewone burgermannetjes en burgervrouwtjes die in de kampen de ergste beulen bleken te zijn? Staan wij altijd meteen op tegen het kwaad wanneer wij dat zien gebeuren om ons heen? Een eerlijk antwoord kan pijn doen.

Op Iona werkten we ook met groepen jonge delinquenten. Ze kwamen rechtstreeks uit Polmont, de jeugdgevangenis van Schotland. Ze moesten hun week op Camas verdienen en er kwamen bewakers mee. De meesten van hen hadden in het leven nooit enige kans gehad en precies de eerste de beste foute keuze toch gepakt. Ze moesten leren om onze zelf verbouwde groenten als voedsel te herkennen. Ze brachten hun eigen inbreng mee naar het morgengebed (niet altijd in gepaste taal). Sommigen besloten in zo'n week tot omkeer en deden dat ook daadwerkelijk. We hebben er nog heilig respect voor, want of wij dat zelf zouden kunnen, durven we niet met zekerheid te zeggen. Anderen vielen gewoon weer terug in crimineel gedrag en verslaving. Maar hadden wij het recht om hen daarom te veroordelen?

Het beeld van Gods genade en barmhartigheid is zo wijds en groots dat heel Ninevé – het Sin City van Mesopotamnië – wordt inbegrepen. En zelfs alle dieren daarin. Jezus breidt vergeving uit tot alle volken en alle talen.

Het is godsonmogelijk dat wij die norm ooit halen, maar dat we uit die intentie durven leven – dàt is de eis en tevens de enige mogelijkheid om het harde werk van verzoening vol te houden. Niet als een verre beloning in het hiernamaals, maar als een perspectief van hoop voor deze aarde.

---

[15] Genesis 10 – tel maar na en let op het driemaal herhaalde refrein: *ieder naar zijn taal, / naar hun families, / in hun volkeren*. Als dus direct daarna Genesis 11 begint met: *heel de aard is van één taal* – weet je meteen dat er iets grondig fout zit. 'Eén taal, één stad, één toren' – de geschiedenis kent tot in onze tijd de gruwelijke gevolgen van dat heerszuchtige eenheidsdenken.

Amen.

Orgelspel
Zingen : *Lied* 833: 1, 2 (Nederlands)

DE DIENST AAN DE ANDER

Collecte
Gebeden
Onze Vader

EINDE VAN DE DIENST

Slotlied : *Lied* 763 (allen: 1, 3, 5 / mannen: 2 / vrouwen: 4)
Zegen